

Dr., dr. h. c. TIBOR KARPATI,
Ekonomski fakultet Osijek

TEMELJNI IDEJNO-TEORETSKIH KONTROVERZI O TRŽIŠTU*

III. DIO (NEOLIBERALIZAM)

Neuspjesi Keynesijanskog učenja aplicirani na praksu privređivanja ponajprije u USA a zatim i u drugim zemljama, posebno u Europi koncem šezdesetih godina i početkom sedamdesetih, počeli su vraćati kolo ekonomske misli pogledima i gledištima vodećih teoretičara klasične buržoaske političke ekonomije. Keynesijanizam kao svojevrsni spasitelj kapitalističkog društvenog sustava postao je neadekvatan za rješavanje nastalih novih društveno-ekonomskih problema postkriznog stanja. Njegovo isticanje nužnosti određene ravnoteže u ovlasti između države i privrednih subjekata, izazvalo je dosta problema. Tako na primjer odnos države i tržišta. Taj se odnos morao promijeniti u korist tržišta, ali morao je i jačati autonomitet društvenih ustanova i njihov suverenitet prava na štetu centralne države. Temeljna poanta označena je na jačanju uloge tržišta i njegovog mehanizma, i razvijanju uloge poduzetnika i pravila ponašanja. Uglavnom pojedinac mora biti slobodan a država ograničena. Posebni činioci koji bi operacionizirali odnose bile bi "nezavisne državne ustanove" pred kojima bi država i privredni subjekti bili ravnopravni. Drugim rječima, suverenitet prava ograničavao bi i jedne i druge, odnosno privredni subjekti ne bi smjeli djelovati protiv zakona a država bi smjela djelovati samo u okviru zakona.

*Rad predstavlja dio istraživačkih rezultata na projektu "Transparentnost tržišta — uvjet općeg i regionalnog razvoja" kojeg financira Ministarstvo znanosti, tehnologije i informatike Republike Hrvatske u razdoblju 1991-1993. godine

UVOD

Neuspjesi Keynesijanskog učenja aplicirani na praksu privređivanje ponajprije u USA a zatim i u drugim zemljama, posebno to u Evropi koncem šezdesetih godina i početka sedamdesetih, počeli su vraćati kolo ekonomske misli pogledima i gledištima vodećih teoretičara klasične buržoaske političke ekonomije. Keynesijanizam kao svojevrsni spasitelj kapitalističkog društvenog sustava postao je neadekvatan za rješavanje nastalih novih društveno-ekonomskih problema postkriznog stanja.¹ Njegovo isticanje nužnosti određene ravnoteže u ovlasti između države i privrednih subjekata, izazvalo je dosta problema. Tako na primjer odnos države i tržišta. Taj se odnos morao promijeniti u korist tržišta, ali morao je i jačati autonomitet društvenih ustanova i njihov suverenitet prava na štetu centralne države. Temeljna poanta označena je na jačanju uloge tržišta i njegovog mehanizma, i razvijanju uloge poduzetnika i pravila ponašanja. Uglavnom pojedinac mora biti slobodan a država ograničena. Posebni činioci koji bi operacionizirali odnose bile bi "nezavisne državne ustanove" pred kojima bi država i privredni subjekti bili ravnopravni. Drugim rječima, suverenitet prava ograničavao bi i jedne i druge, odnosno privredni subjekti ne bi smjeli djelovati protiv zakona a država bi smjela djelovati samo u okviru zakona.

NEOLIBERALIZAM I NJEGOVI IZVORI

1) Pod neoliberalizmom podrazumijeva se općenito određeni pravac ekonomske misli današnjeg vremena koji se suprostavlja Keynesijanskom učenju i njegovom liberalizmu. Teoretski izvor su djela L. Mises-a, njegovog učenika F. v Hayek-a, Henry C. Simonsa i njegovog učenika Miltona Friedmana. Polazište tog pravca ekonomske misli je sloboda čovjeka, koju treba omogućiti država svojim zakonima

¹ Pojavom radova Milтона Friedmana ruše se Keynesove ekonomske paradigme. Nastaju nove teorije zapošljavanja, nezaposlenosti i inflacije. To je vrijeme nastanka Friedmanove monetarističke teorije. Stvami početak njegovog monetarističkog razmišljanja, kako on sam kaže, ide u prvim pedesetim godinama i vezano je uz njegov rad u "Bureau of National Economic Research" gdje je pored rada na Chicago University istraživao povijest američkih privrednih ciklusa. Taj svoj rad (u zajednici s Annom Schwarz) "Monetary History of the United States from 1867 to 1960" dokazuje da velika ekonomska depresija 1930. godine nije plod "Krise kapitalizma" već više jedne fundamentalne greške novčane politike Centralne banke koja je krivim stavovima o količini novca pretvorila tadašnju recesiju u izričitu depresiju.

kao sustava pisanih pravila ljudskog života. Pri tome slobodni ljudi ne bi smjeli biti podložni nikakvim zakonskim regulama koja im naređuju što treba da rade, već obrnuto, što ne bi smjeli raditi.

Politička ekonomija današnjice sve ovdje navedene ekonomske teoretičare ubraja u veliku grupu liberalističkih mislilaca. To se naglašava jer bi iz izrečenog moglo slijediti da se liberalizam i neoliberalizam ne razlikuju već da su oni određene etape različitih razvojnih metodskih faza individualizma. Tako shvaćajući moglo bi se i utvrditi da se neoliberalizam razvio na temeljima liberalizma i to u procesima njegovog osuvremenjivanja a i otklanjanjem njegovih preživjelih postulata. Toj konstataciji govore u prilog još mnoge paradigme oba pravca ekonomske misli današnjice, na primjer: paradigme o ulozi države, o odvajanju države i društva, o pravnoj državi, o tržišnom društvu itd.

2) Liberalizam je nastao kao reakcija na sveopću vlast vladara, na apsolutizam i njegov privredni državni sustav-merkantilizam. Slično tome je i s neoliberalizmom, kao protutežom i odgovorom na jačanje centralističkih režima s neograničenim pravima države u vremenu između dva svjetska rata. Prema tome, u oba slučaja gotovo je isto ograničavanje države u njenim komandnim i kontrolnim funkcijama a time i smanjivanje njenog birokratskog aparata. Država bi se po tome trebala ograničiti na neophodne državne zadatke koje su u vezi s očuvanjem osobne slobode svojih ljudi. U prvom se redu misli na ustavno garantirana temeljna prava u javnom životu a zatim, drugo, na opće zakone civilnog i kaznenog prava u privatnom življenju. U okvirima tih postulata može svatko ostvarivati svoje individualne interese i time ostvarivati svoj životni sadržaj.

3) Tako shvaćajući državu nije društvo priznata slika sa samostalnim i ukupnim interesima već naprotiv slika pojedinačnih interesa njenih građana. Tako ona (država) treba rasti i jačati sveukupnim djelovanjem pojedinačno interesiranih građana čija interakcija podliježe kodificiranim zakonima privatnog društvenog prava o zaštiti vlasništva i slobodnog ugovaranja i tržištu s pravom slobodnog sticanja i mogućnosti konkurencije. Tako shvaćena država nije dakle slika ili stvarnost dirigiranog i time stovrenog izvještačenog jednoulja, već naprotiv slika slobodno iskazanih pojedinačnih interesa građana. Ti interesi ne bi smjeli biti ugušeni u "zajedničke" interese ali ni usmjereni na sveopći model cilj-sredstva-sklonosti. Općenito je važeći individualni model cilj-sredstva-kalkulacija, što znači da građani mogu svoje osobne ciljeve, koji se

mogu još ispitati i korigirati, ostvarivati u duhu zakona i svojih slobodnih sredstava. To proizlazi iz vrijednosno teoretskog skepticizma da ne postoji ni jedno idealno društvo koje iznalazi i ostvaruje već bi trebalo biti takvo koje je otvoreno za napredne promjene. To bi značilo određeni otklon od svake vrste konstruktivizma. Tako npr. na kolektivistički društveni razvoj "socijalističkih" zemalja koje je između ostalog i cilj, svoj narod s osobnim sposobnostima smišljeno pretvarati u idealno društvo imaginarnog opće društvenog identita. Ili, primjer opće slike ekonomike blagostanja koje se zasniva na konstruktivističkoj funkciji blagostanja temeljene na pareto optimumu. Umjesto oba primjera *potrebni su okvirni uvjeti koji omogućuju spontano i slobodno zajedničko djelovanje ljudi za željeni sustav bez racionalnog planiranja*. Pita se, da li takva intepretacija usprkos vidljivih kretanja u tom smjeru i u današnjem stupnju demokratskog razvitka u modernom društvu može biti i ostvarena? Dva su tu paradoksa srodnog izvorišta. *Prvi* je paradoks parlamentarne demokracije po kojoj izabrana vlada parlamentarne većine može donositi zakone koji idu isključivo u korist njenih birača uslijed čega zasigurno može doći do nepoželjnih konflikata u najgorem slučaju kao i nepravdičnih odluka u korist većine. *Drugi* je paradoks otvorenog društva. Po tom paradoksu izabrana većina je u mogućnosti izazvati rascjeppljivanje u interesne grupacije različitog stupnja u kojem većina može uzurpirati vlast za svoje partikularne ciljeve što može dovesti i do toga da se otvoreno društvo samo uništi.

KARAKTERISTIČNE POSEBNOSTI NEOLIBERALIZMA

4) Namjera, odnosno cilj kojeg su si teoretičari neoliberalizma postavili mogao bi se jednostavno definirati u nekoliko riječi. *To je želja za ostvarenjem društva slobodnih ljudi zbog čega se kao imperativ postavlja kreiranje takvog društveno-ekonomskog sustava koji će omogućiti punu slobodu ljudi u odlučivanju svojih sudbonosnih odluka življenja*. Naglasak je na *kreiranju*, što bi značilo stvarati takav okvir zakona i drugih odredbi koji će omogućiti stvaranje i razvijanje otvorenog društva. Drugim riječima, to bi značilo državi odrediti striktno njenu zadaću i njene kompetencije, naglaskom na globalne okvire društvenog funkcioniranja i otklanjanjem određene procesne politike. Prema tome državna ekonomska politika morala bi se usmjeravati prema utvrđenim globalima a ne na usmjeravanja ekonomske politike. Državno planiranje formi, to da, ali ne i državno planiranje i usmjeravanje gospodarskih procesa. Bitno

je spoznati razlike i tada djelovati. Prema tome, globalni okviri politike zahtijevaju konstitucionalne ili funkcionalne uvjete kao i regulirajuće. *Konstitucionalni uvjeti* odnose se na mikroekonomsko procesno a makroekonomsko globalno usmjeravanje. Mikroekonomsko procesno usmjeravanje odnosi se na dispozicije poduzeća i domaćinstava pod pretpostavkom da raspolažu s pravom raspolaganja. U slučaju da oba subjekta vide korist u razmjeni, žele tu transakciju obaviti putem tržišta na kojem vlada konkurencija, tada taj proces ispunjava globalni okvir gospodarske politike. Makroekonomsko globalno usmjeravanje treba osigurati slobodno djelovanje individualnih dispozicija a ne ugrožavanje s neadekvatnom gospodarskom politikom, posebno novčanim i kursnim manipulacijama. Međutim, osim konstituirajućih uvjeta nužno je spomenuti i *regulirajuće*.

Tumislmo na uvjete razvoja i čuvanja konkurentne sposobnosti tržišta kao što su zakoni protiv kartela, općenito protiv patologije tržišta putem administrativnih cijena, protiv socijalnih negativnih učinaka, zagađivanja čovjekove okoline i drugo. I jedni i drugi uvjeti tj. konstituirajući i regulirajući mogu se u stvarnosti grupirati u tri grupe i to:²

1. grupu: uvjete ili principe očuvanja i razvoja konkurentne sposobnosti tržišta;
2. grupu: uvjete ili principe ograđivanja od prinudne politike u monetarnom području i
3. grupu: uvjete ili principe socijalne sigurnosti i obrane stanovništva od tehničkih i tehnoloških rizika.

ESENCIJALNI UVJETI-PRINCIPI NEOLIBERALIZMA³-DISKUSIJA.

5) *U prvoj grupi* riječ je kako vidimo, o tržištu. Tu je poznato stajalište liberala — što više tržišta a što manje državne regulative. Po njima država treba ostati pravna država s temeljnom zadaćom služiti svojim ljudima (stanovnicima). Njena je zadaća prema tome stvoriti okvir, djelovanja tržišnog društva, privatnog vlasništva, koje podliježe slobodnoj konkurenciji i to ne samo u pogledu ponude i potražnje roba na tržištu već i u podjeli vlastiti u društvu. Neoliberalizam se uklopio u te postulate liberala (*laissez faire*) i stavio si u zadaću iznuditi rješenja problema koje liberalizam nije riješio i to ili što "problem" nije bio poseban problem ili što uopće nije postojao. Ilustracije radi on je potcijenio uvjete rada i općenito odnose na tržištu

rada. Kako je industrijska revolucija tek nastajala, uloga kartela, kao izričitog predstavnika kasnijeg tržišnog društva, bila je neznatna; ponuda radne snage velika, rezultat toga nemogući radni uvjeti i drugo. Konkurencija kao veliki motor u gospodarenju bila je neznatna. Država se za njen razvitak nije brinula, dapače ju je ograničavala. Neoliberalisti su brzo shvatili potrebu za regulaciju takvog stanja i državi se postavilo u zadatak nužno rješavanje tog i sličnih problema. *Uspješna konkurencijska borba*, prema shvaćanjima neoliberalista, je za razvitak gospodarskog sustava od kapitalnog značaja. Ona potiče najveći broj inovacijskih kao i imitativnih rješenja kako u samoj proizvodnji tako u gotovo cijelom gospodarskom sustavu. Rezultati toga su u povećanoj produktivnosti, sniženju cijene i sve bržem i jačem razvoju tržišta što opet za posljedicu stvara veći društveni standard u kojem privatni proizvodni subjekti postaju najveći korisnici. Preciznije se to može prikazati na obliku tržišta: tržište potpune konkurencije (polipolitička konkurencija homogenih dobara) može isto tako primjerom poslužiti kao i tržište nepotpune konkurencije (polipolitička konkurencija s heterogenim dobrima), ili široki oligopol (oligopolistička konkurencija s heterogenim dobrima) jer to uvijek vodi na konzerviranje određenog oblika i strukture tržišta osobito ako konkurencija kao određeno otkriće nije priznata. *Dinamična konkurencija je u protuslovlju sa svakim statičkim oblikom tržišta*.

Sljedbeno tome, zadaća okvime privredne politike bila bi: svim javnim poslovima odrediti cijenu, a privatne strategije onemogućiti u nakanama onemogućavanja konkurencije. Pri tome treba imati na umu da se učinci dinamičke konkurencije ne mogu otvoreno i kvantificirano označiti. Nadalje je nemoguće stvarno utvrditi učinke konkurencije unutar tržišnih rezultata tržišnih subjekata jer bi se u protivnom moglo jače utjecati na tržišne rezultate. Konkurencija je negativno ograničena slično kao i osobna sloboda. Međutim, kao i svako, tako i ovo pravilo ima svojih iznimaka. U privredno razvijenim zemljama nisu sve fuzije privrednih subjekata tretirane kao stvaranje kartela i označene anti-tržišnim stremljenima. O tome svjedoče današnja postojanja mamut poduzeća, različitih konglomerata i slično.

6) *U drugoj grupi* principa neoliberalizma riječ je o monetarnom području. Gotovo svi pripadnici klasične ekonomske misli liberalnog učenja tretirali su novac kao neutralni instrument od kojeg zapravo ne proizlaze nikakvi utjecaji na odvijanje gospodarskih procesa. Međutim, neoliberali su iz tog irealnog shvaćanja

² Vidi H. Besters, *Neoliberalismus, Handbuch Marktwirtschaft*, Neske, 1986

³ Ibid.

izveli protivni zaključak — *konjunkturalne promjene i monetarni defekt*.⁴ Naime, manjkom sinhronizacijom volumena proizvodnje (ponude) i količine novca na tržištu nastaju konjunkturalni valovi ili konjunkturalni ciklusi. Prema tome, monetarna neravnoteža koja je u nastupajućem vremenu zamijenila stabilnost novčane mase na tržištu, prouzrokovala je kretanje cijena ovisno o odnosu novca prema proizvodnji bilo ispod ili iznad vrijednosti same robe. Pojavom papirnog novca, kojeg je centralna banka mogla štampati koliko joj se prohtjelo, kao i elastičnih knjižnih vrijednosti, monetarne su se mogućnosti, u pogledu utjecaja na tržište, nevjerojatno razvile. Stoga je monetarni defekt postao važan činilac za neoliberalistički sustav kojemu se morala pokloniti velika pažnja. Rezultat toga su mnogi prijedlozi koji su nastali i od kojih je mnogo tog i prihvaćeno u pogledu ograničavanja kreiranja novog novca i to putem institucionalnih reformi ili pak zakonskih ograničavanja. Iako je državni novčani monopol ostao takorekuc neaktivan pri institucionalnim reformama, emisija (novac) Centralne banke vezan je na postojanje određene robne rezerve a krediti poslovnih banaka pak, propisima stabilizacije odnosa cijena i potencijalne novčane politike. Oba spomenuta novčana zahvata na tržištu proizlaze s namjerom neutraliziranja monetarnog defekta. Pri tome je moguće da institucionalne reforme naiđu na veliki otpor ali prinudni prostor kreiranja novog novca ostat će ipak ograničen. U protivnom, monetarni sustav neće prouzrokovati nikakve nepravilnosti na tržištu, on će se uskladiti s ponudom i potražnjom novca i neće implicirati nikakve rizike koje bi inače mogla učiniti svaka Centralna banka pod političkim pritiskom. S tim u vezi treba konstatirati da su se mnoge centralne banke usmjerile na čuvanje stabilnosti tržišnih cijena u okvirima postojećih zakonskih mjera.

7) *U trećoj grupi principa riječ je o socijalnoj sigurnosti ljudi. S tim u vezi ističe se briga o javnim dobrima što bi na prvi pogled proturječilo brizi liberala za proizvode privatnog gospodarenja. Ti proizvodi nemaju toliki tržišni značaj, jer podliježu kolektivnoj upotrebi. Oni su neosporno roba i usluga za unutarnju i vanjsku sigurnost, ali su to i takvi javni uređaji koji su bez sumnje za zajednicu od neobično velike koristi, usprkos tomu što ne odbacuju dobitak koji bi bio atraktivan privatnom poslodavcu ili više njih. To su dotirane usluge koje pokrivaju troškove zbog čega se i ne može zahtijevati od privatnika da preuzmu te poslove. Njihovim preuzimanjem tih i takvih poslova došla bi u*

pitanje sigurnost korisnika kao i briga za njih, što je ipak dužnost i obveza države.

Briga neoliberalista nije samo usmjerena na tržišne odnose već istom mjerom ili pažnjom na državne *izdatke i umjetnost*. I jedno i drugo nemaju stabilni karakter već se prema potrebi i mogućnosti mijenjaju. Oni se mogu i povećati a i sniziti, ovisno već o činocima koji ih uvjetuju. Dok privatno gospodarenje uspoređuje koristi dobra putem tržišne cijene i uključenih troškova i tako se odlučuje za ili protiv kupnje, drukčije je to kod kolektivnog gospodarenja. Kod njih se troškovi javnog dobra prebacuju na korisnike dobra proporcionalno njihovoj korisnosti, što zahtijeva suglasnost biračkog tijela dotičnog društva. Realistički gledano, uvjet je tome demokratski pristup rješenju jer samo to može ograničiti zolupotrebu. No usprkos tome, neoliberalizmu nije lagano ograničiti javni sektor jer se i izglasavanjem većine mogu desiti nelegitimne stvari.

Po liberalima, a i neoliberalima, *država je čuvar poretka*. Njena zadaća je propisivanje i nadopuna općih pravila. Funkciju nosioca politike reda i poretka isključuje iz državne kompetencije principijelno poduzetničko poduzeće jer bi u suprotnom slučaju nastajao permanentni interesni konflikt i to tamo gdje bi država osim navedene dužnosti bila i poduzetnik. Zbog toga se i neoliberalisti zalažu da bi privatni kapital zavladao i u javnim poduzećima.

Neoliberalisti u dužnost države navode i osiguranje ljudi koji su stradali bez svoje krivnje *socijalno osiguranje*. Prihvaćeno je kao opravdano i obvezno starosno osiguranje (osim osiguranja nezaposlenosti) uz državno i privatno osiguranje. To privatno osiguranje proizlazi na temelju samostalne odluke o uplaćivanju i korištenja rente, ali samo za ljude koji su tijekom života sudjelovali u procesu proizvodnje i razmjene. Na to se odnosi ali ograničavajuće, osiguranje minimalnog dohotka. Put do toga je negativni porez na dohodak. Međutim, treba reći, da je neprihvatljivo na taj način raspodjeljivati dohodak sa ciljem i nastojanjem usmjeravanja dohotka limitiranju ili po mogućnosti podizanja.

Neoliberalisti zadaju državi sve više općih zadataka prema potrebama društva i u smislu očuvanja pa i izgradnje neoliberalističkog društvenog i ekonomskog sustava. Izdavanja različitih svjedodžbi o školskoj spremi, specijalističkoj sposobnosti, različitim certifikatima, uvjerenjima o sposobnosti upotrebe, zdravstvenim uvjerenjima i slično. To ne znači da su ti zadaci isključivo u državnoj ingerenciji. Mogući su i takvi koje koriste privredne organizacije. Ovdje bi

⁴ Monetarni defekt je kad Centralna banka mimo svih propisa emitira novac bez pokrivanja.

naglasili “dozvolu” državi da pomaže određenim načinom pojedina poduzeća privatnog vlasništva i to različitim načinima, već prema potrebi i mogućnostima. Taj nas aspekt pomaganja dovodi do *subvencijske problematike*. Javna davanja bi se mogla obustaviti ili ograničiti u slučaju da voljni doprinos građana ne pokriva ni troškove ponuđenih dobara. Međutim mogao bi se koristiti i princip subsidiarnog principa tj. uključivanja šire zajednice pa i različitih društvenih organizacija, posebno crkvenih.

PUT DO NEOLIBERALIZMA

8) S neoliberalizmom, kao svojevrsnom buržoaskom idejom i naukom naše se društvo nije zbog dominacije “jednoulja” moglo upoznati. Tek su naši monetaristi mogli govoriti o Friedmanu, ali o Hajeku ni riječi. Šteta je to za našu društvenu a posebno za ekonomsku nauku, no to se mora svakako nadoknaditi. I taj napis pisan je u tom smislu i u toj namjeri iako se unaprijed može utvrditi da spomenuta istraživanja moraju biti dublja i organiziranija. Imajući to u vidu temeljno je znati da neoliberalizam naglašava potrebu otvorenosti društva za promjene i sposobnost razvitka općih pravila vladanja i djelovanja društva. Put do neoliberalizma ide u dva kraka. Prvi je *konstruktivistički*, a drugi *evolucijski*. Prvi-konstruktivistički put zasniva se na modelu: cilj, sredstva i koncept, tj. na slici onog što se želi postići. Taj se put ne preporučava, jer je njime eliminirano otvoreno društvo, a time i kreativnost oblika i okvira pravila stvaranja na temelju određenih i postojećih specifičnosti. Taj zaključak nije nepobitan sve dotle dok je moguće razgraničenje između konstruktivističkog i evolucijskog modela i dok ono ima svoj smisao. *Konstruktivistički model* proizlazi iz holističke ili cjelovite teorije i razlikuje se: u istočnim narodnim demokracijama i zapadnim parlamentarnim demokracijama. Kod prvih polaze vlade od jednog kolektivističkog stava u kojima narod svoje osobne karakteristike pritiskom mijenja s vremenom u opće narodne karakteristike. Drugim riječima, osobnost gubi svoj značaj u korist opće društvenog i stvara se tako “idealno društvo”. Kako u tom slučaju nije izražena narodna volja, a ne može se ni tijekom vremena iskazivati, kao izričita se nužnost pojavljuje potreba čvrstog zakonodavca koji će u vremenu, s obzirom na svoje vladalačke prerogative, prerasti u pravog diktatora. Zapadna parlamentarna demokracija pak otklanja kolektivističko društvo. Njihove se vlade osjećaju iznad svega dužnim građanstvu pružiti blagostanje. To blagostanje se i kvantificira i konstruktivistički nastoji ostvariti. S tim u vezi intervenira se direktnim i indi-

rektnim mjerama kako bi se građanstvo pridobilo za promjene njihovih individualnih odnosa u interesu općeg blagostanja.

Oba ta konstruktivistička načela su u protivljenju s *evolucijskim načelom*. To načelo oživotvorenja i inkorporacije neoliberalizma u tkivo društvenog života i stvaranja, otklanja mnoga holistička eksperimentiranja i namjesto njih zastupa politiku malih koraka takozvani “*piecemeal social engineerig*”⁵ po njemačkom filozofu Popper-u. U toj se sugestiji polazi od poznatog stanja i promjeni ono što ne odgovara novom duhu, posebno ono što se u praksi pokazalo neodgovarajućim. S tim u vezi preporučljivo je stalno kontrolirati učinke novih aktivnosti kako bi se još na početku djelovanja bez većih šteta mogli nadomjestiti neodgovarajući institucionalni propisi, lokalizirati činioce koji neadekvatno djeluju na novo i željeno. Rezultat, odnosno učinak tih aktivnosti predbežno je ili poboljšanje ili revizionizam, što je za otvoreno ljudsko društvo znakovito.

Još su tu određene preporuke:

— prevladavanje postojećih slabosti u postojećem sustavu bolje je ostvariti konsensusom već naprotiv podjelom divergiranih shvaćanja;

— sva razlike u gledanjima željene nove stvarnosti lakše se rješavaju dogovorom već opstrukcijom;

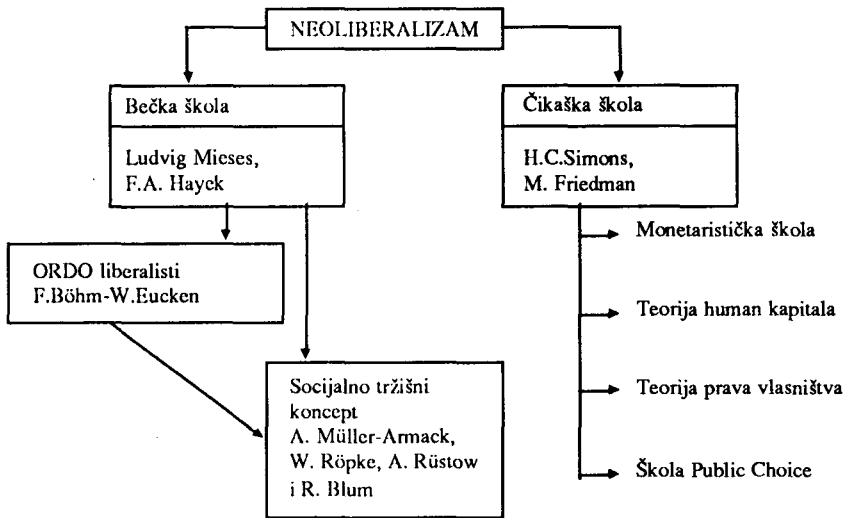
— iako izvor nesporazuma proizlazi iz krive opservacije šteta se može ukloniti jer je ona ograničena.

GRANANJE NEOLIBERALIZMA

9) Neoliberalizam kao danas prevladajuće mišljenje o životu — posebno gospodarenju po svemu je sudeći nadvladao kolektivistički način tretiranja gospodarenja, a time i ljudskog života i stremljenja. Veliki dio uspjeha može zahvaliti svojoj prirodnoj filozofiji i otvorenosti sustava za dotjerivanje pa čak i rekonstrukciju. Marksističko-kolektivni sustav, naprotiv, ostao je krut, neelastičan i ono što je najgore u najvećoj mjeri dogmatičan i time dopustio da ga vrijeme i događaji jednostavno rastoče i naprave neatraktivnim i nesvrshodnim društveno-gospodarskim sustavom u praksi.

10) Danas se grananje neoliberalizma uglavnom prikazuje u dva kapitalna smjera i mnogo još drugih podsmjerova. Slika 1. prikazuje grubo ta grananja.

5 I. Mises (1881-1973), austrijski ekonomist i vodeći teoretičar, mlade austrijske škole (neomarginalist) i začetnik antisocijalističke teorije. Vidi o njemu mnogo opširnije u “Ekonomskom leksikonu” A. Dragičevića.

11) Kako iz slike 1. vidimo, na čelu prvog kraka neoliberalista nalaze se dva Bečanina-profesor i njegov đak od kojih je još đjak živ i ima 91 godinu. Oba su profesori i ljuti protivnici socijalizma, posebno F.A. v. Hayek, nosilac Nobelove nagrade 1974. g. Obojici je predmet njihovog istraživanja puzajući erozijski proces od slobodnog do dirigitiranog i neslobodnog društva s gospodarskim i socijalnim konsekvencama. L. Mises⁶ u svojim djelima od kojih treba istaknuti: "Liberalismus" (Liberalizam (1927) "Interventionismus" (Intervencionizam (1929) i kapitalno djelo "Nationalökonomie, Theorie des Handelns un Wirtschaftens (Nacionalna ekonomija, Teorija trgovanja i gospodarenja) (1940) koncentriran je na odnose individualnih odnosa i državnog naređivanja. U kritici intervencionizma istražuje sustav u kojem bi sredstva za proizvodnju bila u vlasništvu privatnika a trgovina poduzeća bila regulirana državnim nalogima i zabranama. Pri tome se on pita hoće li državno uplitanje u proces razmjene donijeti određene koristi i naravno nakon određene analize dolazi do negativnog odgovora i principijelnog zaključka o nemogućem djelovanju takvog miješanog sustava.

Mises u svojim djelima nastoji dokazati kako socijalistički sustav proizvodnje zbog svojih strukturalnih i institucionalnih premisa nije racionalan. U tome

6 Friedrich August von Hayek (1899-) također austrijski ekonomist, direktor instituta za ekonomska istraživanja i nastavnik u Beču. Od 1934. profesor na London School of Economics, a od 1950. prof. na Chicago University. Hayek se ističe kao monetarni teoretičar i pristaša neoliberalizma, odnosno doktrine "laissez fairea". To mu je donijelo Nobelovu nagradu 1974. g.

je stvarnost dokazala opravdanost njegovog učenja. Ekonomsku racionalnost Mises shvaća kao mogućnost individualističkog izbora ekonomskih alternativa što je u velikom dijelu ukinuo i sam kapitalistički poredak. Socijalizam Mises poistovjećuje s monopolom i odsutnosti tržišta za proizvodna sredstva i smatra da je za njega znakovit centralistički privredni mehanizam.

Učenik i dugogodišnji suradnik, također pripadnik austrijske škole (Menger, Böhm Bawerk, F. Mieser) Friedrich August von Hayek nastavlja u istom gledanju na ekonomske probleme tadašnjice. Dokaz tome su njegovi radovi: "Der Weg zur Knechtschaft" (Put do ropstva 1944); "Die Verfassung der Freiheit" (Ustav slobode 1960); "Recht, Gesetzgebung und Freiheit" (Pravo, zakonitost i sloboda 1973/79). U prvoj, ovdje navedenoj knjizi, autor se suprostavlja socijalizmu u žestokom i vrlo nadahnutom izražaju. Po svemu sudeći autor se u knjizi obara na njemačku socijalističku stranku (SDP) i njenog idejnog vođu Wili Brandta. Hayek je još danas najznačajniji predstavnik antisocijalističke ekonomske škole. Njegov napad na socijalistički privredni sustav usmjeren je na socijalistički način proizvodnje i njegove kategorije. I dok je tu Hayek kritičar, u svojoj knjizi — monografiji "Ustav slobode" obimno izlaže temelje sustavnog gospodarstva društva. U središtu pažnje je odnos slobode čovjeka i zakona društvene zajednice. Interesantno je da mu je za razliku od prijašnjih istraživanja sloboda čovjeka manje ugrožena socijalizmom negoli "državom blagostanja" o čemu će kasnije u ovom

7Ivrdnja, zabilježena po Hans Bestersu, ibid.

izlaganju biti riječi. I konačno u svojem kasnijem djelu "Pravo, zakonitost i sloboda" koje je izdano u tri dijela, Hayek upućuje na obranu neoliberalizma i to što se treba čuvati i što treba poduzimati u smislu ograničavanja demokracije sa strane općinske zakonitosti i zakonodavlja.

12) Na čelu drugog kraka razvitka neoliberalizma nalaze se profesori Čikaškog Univerziteta *Henry C. Simons* i *Milton Friedman*.⁸ (Na tom sveučilištu djelovao je i prof. Hayek i iza sebe ostavio nekoliko radova s područja monetarizma.) Profesori Simons i Friedman veliki su protivnici Rooswellovog New Deal-a a time i ograničavanja slobode i ograničavanja efikasnog tržišnog usmjeravanja. Njihova je borba usmjerena na širenje ekonomske slobode i njenog implementiranja u praksu politike. U svojoj monografiji "Economic Policy for a Free Society" (Ekonomska politika za slobodno društvo 1948.) profesor Simons ne govori samo o slobodi, sustavu slobode već i o opasnostima koje donosi nesloboda. Ugroženost slobode Simons vidi ne samo u jačanju monopola već i u području novca i financija. Tako na primjer u "Rules versus Authority in Monetary Policy" (odnosno autoritet u monetarnoj politici 1936) on se protivi pritiscima u monetarnoj politici koji doprinose manipulacijama s vrijednošću monete i umjesto toga preporučava tržišnoj privredi odgovarajuće pribavljanje novca uz zakonske propise cjenovne stabilnosti. Naravno da se u taj proces treba uključiti ministarstvo financija kao čuvar nepoželjnog državnog zaduživanja. Protivnik je progre-

sivnog operezivanja na dohodak i zastupa princip fiskalnog federalizma u kojem ide tako daleko da mnoge državne zadaće i prava prenosi na lokalne vlasti.

Profesorov učenik, profesor i dobitnik Nobelove nagrade 1976. g. Milton Friedman, danas osamdesetogodišnjak, općenito bi zavrijedio više komentara u ovom prikazu nego što mu dajem. Njegov opus je toliko velik, njegova razmišljanja i preporuke su toliko danas atraktivne da bi zavrijedio mnogo više prostora i obimniju te sadržajnu analizu. To ostavljamo za konac serije koju smo započeli s liberalizmom, marksizmom, kršćanskim socijalizmom i u ovom dijelu s neoliberalizmom.

Friedman je općenito u ekonomskoj znanosti poznat po svojim zalaganjem i doprinosom monetarnoj teoriji i *formiranju škole* koja naglašava važnost ponude novca. On ističe važnost zakonom određene politike novčane mase u cilju stabiliziranja robnih cijena odnosno faktora razine cijena. Iz mnoštva njegovih radova, ovdje izdvajamo "The Optimum Quantity of Money and other Essays" (Optimalna količina novca i drugi eseji 1969); "Capitalism and Freedom" (Kapitalizam i sloboda 1962.) i knjigu njegove supruge, Rose Friedman s kojom on surađuje, "Chancen, die ich meine" (Šanse na koje mislim, 1980.) U prvoj, ovdje spomenutoj knjizi Friedman u osnovi razlaže svoju monetarističku teoriju. U drugoj se ne slaže s prevođenjem tehničkih monopola u državno vlasništvo, kritizira društvenu podjelu dohotka za koju tvrdi da donosi više lošeg već dobroga. Predlaže promjenjive kursove kao tržišno rješenje za regulaciju plaćevne bilance. U zadnjoj knjizi, Šanse na koje mislim (u originalu "Free to Chose" 1979.) kod koje je surađivao sa suprugom, analizira nova saznanja ekonomske teorije i politike koja uključuje politiku partija i stranaka. Ta je knjiga pisana s namjerom pridobivanja ljudi za slobodno društvo individualnog stremljenja.

⁸ Milton Friedman (1912-) profesor je na Chicago University. Jedan je od glavnih predstavnika čikaške škole koja odlučno zastupa količinsku teoriju novca. Dobitnik je Nobelove nagrade 1976. g. Njegova je zaokupljenost područje novca. Postoje svjetski poznati ekonomisti vezano uz njegove vrlo zapažene diskusije s Keynsijanskim ekonomistima. O njemu vrlo opširno kod Adolfa Dragičevića, "Ekonomska leksikon".

LITERATURA

1. *Blum, R.*: Sociale Marktwirtschaft, J.C.B. Mohr (Paul Siebeck) Tübingen 1969.
2. *Blum, R.*: Organisations-Prinzipien der Volkswirtschaft, Neu Mikroökonomische Grundlagen für die Marktwirtschaft, Campus Verlag, Frankfurt/Main-New-York 1983.
3. *Böhm, F.*: Kartele und Koalitionsfreiheit, Berlin 1983.
4. *Böhm, F.*: Freiheit und Ordnung in der Marktwirtschaft, Baden-Baden, 1980.
5. *Cassel, D/ Gutmann, G./ Thime, H.*: 25 Jahre Marktwirtschaft in der Bundesrepublik Deutschland, Konzeptions und Wirklichkeit, Stuttgart 1972.
6. *Erhard, L. / Brüss, K./Hagemayer, B. (Herausgeber)*: Grenzen der Demokratie? Probleme und Konsequenzen der Demokratiesierung von Politik, Wirtschaft und Gesellschaft, Düsseldorf und Wien 1973.
7. Ekonomski leksikon, SA, Beograd 1975.
8. Enciklopedija Leksikografskog zavoda, Zagreb 1964, knjiga 7.
9. *Eucken, W.*: Grundlagen der Nationalökonomie, Jena 1940.
10. *Friedman, M.*: Die Optimal Geldmenge und andere Esseys, München 1970.
11. *Galbraith, J. K.*: Die moderne industriegesellschaft, München-Zürich 1968.
12. *Hayek, F.*: Recht, Gesetzgebung und Freiheit Fund II B., München 1980.
13. *Hensel, P., K.*: Einführung in die Theorie der Zentralverwaltungswirtschaft, G. Fischer Verlag, Stuttgart-New-York 1979.
14. *Juriša, S.*: Suodlučivanje zaposlenih u privredi SR Njemačke, JAZU, Informator, Zagreb 1991.
15. *Mises, L.V.*: Liberalismus, Jena 1977.
16. *Rüstov, A.*: Orstbestimmung der Gegenwart, Erlenbach-Zürich 1957.
17. *Smith, A.*: Der Wohlstand der Nationen, München 1978.
18. *Thieme, H.*: Wirtschaftspolitik in der sozialen Marktwirtschaft, Hamburg 1976.
19. *Vaubel, R./Barbier, H. D.*: Handbuch Marktwirtschaft, Neske, Pfulingen, 1986. /H. Besters "Neoliberalismus"/
20. *Zintl, R.*: Individualistische Theorien und die Ordnung der Gesellschaft, Berlin 1983.

Tibor Karpati, Ph. D., Ph. D. h. c.

SUMMARY

BASES OF IDEOLOGICAL AND THEORETICAL CONTROVERSIES ABOUT MARKET (PART 3, NEW-LIBERALISM)

The failures of Keynesian learning applied in the operation practice first of all in the U.S.A. and after that in the other countries, especially in Europe at the end of the sixties and the beginning of the seventies, started to return the economy thoughts to the viewpoints and attitudes of the leading theoreticians of the classic bourgeois political economy. The Keynesianism as the specific saver of the capitalist system has become inadequate to solve new socio-economic problem of the post-crisis situation. Its emphasizing the necessity of certain equilibrium in the authority between the state and economy subjects has provoked enough problems. Thus for instance the relationship of state and market. This relationship must be changed to the benefit of market but it must also strengthen the autonomy of social institutions and their sovereignty rights to the disadvantage of the central state. The basic culmination is designated on the market role and its mechanism strengthening and development of the role of contractor and of rules of conduct. Mainly, an individual must be free and the state limited. The special factors which will operate/rationalize the relationships would be "independent state institutions" where the state and economic subjects would have equal rights. In the other words, the sovereignty of law would limit both, the economic subjects must not act against the law and the state must not act only within the frame of law respectively.